

Міністерство освіти і науки України

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2008

РОЗМОВНО-ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ

Бузько С. А. Розмовно-просторічна лексика в текстах української постмодерної прози.

У статті виявлено функціонально-прагматичний потенціал розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози, а також показано засоби його реалізації. Доведено зумовленість вибору стилістичних засобів лексики специфікою постмодерних текстів; простежено взаємозв'язок між лексико-стилістичними засобами й основними засадами постмодерної лексики.

Ключові слова: розмовно-просторічна лексика, постмодерні художні тексти, іронія, стилістичні функції.

Бузько С. А. Разговорно-просторечная лексика в текстах украинской постмодерной прозы.

В статье раскрыт функционально-прагматический потенциал разговорно-просторечной лексики в текстах украинской постмодерной прозы, а также показаны средства его реализации. Доказана обусловленность выбора стилистических средств лексики спецификой постмодерных текстов; выявлена взаимосвязь между лексико-стилистическими средствами и основными принципами постмодерной лексики.

Ключевые слова: разговорно-просторечная лексика, постмодерные художественные тексты, ирония, стилистические тексты.

Buz'ko S. A. Colloquial lexicon in the texts of Ukrainian postmodern prose.

The article presents functional-pragmatic potential of colloquial vocabulary in the texts of Ukrainian postmodern prose and describes the means of its realization. The condition of choice of the stylistic ways of lexicon by the specific of postmodern prose is proved in the article; the connection between lexical-stylistic ways and the main principles of postmodern prose is also retraced there.

Key words: colloquial vocabulary, postmodern fiction texts, irony, stylistic functions.

В українській стилістиці й лексикології поняття розмовно-просторічної лексики трактується по-різному. Деякі дослідники, зокрема С. Левченко та А. Бурячок, оминають термін “просторіччя”, відносячи лексику такого типу до розмовної та, відповідно, позначаючи її ремарками “розмовне”, “розмовно-знижене”, “фамільярне” або “вульгарне” [1; 4]. Ряд учених (І. Чередниченко, А. Коваль, О. Пономарів та ін.) послуговуються термінами “просторіччя”, “просторічна лексика”, відмежовуючи цей клас слів від літературної розмовної лексики й зараховуючи до його складу мовні одиниці, що в основній своїй масі перебувають на межі літературного вжитку, а то й виходять за цю межу і часом надають мовленню зневажливо-іронічного забарвлення – це слова з різко зниженим експресивним забарвленням, слова, перекручені з погляду граматичних норм тощо [11, 87-88; 3, 81-82; 5, 104-109]. Інші мовознавці (М. Жовтобрюх, Г. Іжакевич, А. Грищенко) об'єднують поняття розмовної та просторічної лексики в одне тер-

мінологічне сполучення “розмовно-просторічні слова”, до яких відносять лексеми з додатковим стилістичним навантаженням, що надає їх значенню іронічних, жартівливих, фамільярних та інших відтінків [9, 154; 2, 72; 8, 223]. Підтримуючи положення про те, що чіткої межі між власне розмовною лексикою і просторіччям немає, ми також вважаємо доречним уживання терміна “розмовно-просторічна лексика”, на означення одного зі структурно-функціональних позалітературних різновидів лексичної системи загальнонародної мови, для якого характерна сукупність таких ознак, як певна стилістична зниженість (переважно це наявність емоційних та експресивних конотацій пейоративного характеру); відносна ненормативність (відмежовує розмовно-просторічну лексику від літературного різновиду розмовного мовлення); загальнопоширеність (відрізняє цей пласт лексики від територіальних і соціальних діалектів та індивідуальних „неправильностей” мовлення). Метою написання статті є виявлення функціонально-прагматичного потенціалу розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози та опис засобів його реалізації. Джерельною базою дослідження послуговували твори Ю. Андруховича, М. Бриниха, Ю. Винничука, С. Жадана, О. Забужко, Ю. Іздрика, І. Карпи, С. Пиркало, С. Ушкалова.

Нами було виявлено, що порівняно з іншими типами нелітературного мовлення (соціальними й територіальними діалектами, а також суржиковими елементами) частотність уживання розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози складає близько 32%. У багатьох випадках розмовно-просторічні слова функціонують майже на одному рівні з нейтральними компонентами, не знижуючи стилю оповіді, а лише створюючи своєрідний колорит простоти й невимушеності. Це стосується в першу чергу слів, найбільш наближених до розмовної лексики, яка, перебуваючи переважно в межах літературної мови, надає висловлюванню розмовного характеру в основному за рахунок зниженого експресивного забарвлення: *Нік продовжував на мене **випріщатися**; Хрич повештався ще якийсь час **по хаті**; На ліжку **продирав очі** Рома; ...**несеш**, що тільки спадає тобі на думку, а люди вірять; ...і тоді можна просто одразу **здохнути*** (С. Пиркало); *Час до часу збираються, щоб попиту пива і **потриндіти*** (М. Бриних); *...**цмулять** щось просто з пляшок*(Ю. Андрухович); ***Якогось дідька** мене **понесло** в гори* (Ю. Іздрик).

Переважно розмовно-просторічна лексика, використовувана в художніх постмодерністських текстах, або перебуває на межі літературного вжитку, або взагалі виходить за цю межу через відчутну зниженість емоційно-експресивних чи оцінних конотацій. Уживаючись у діалогічному мовленні персонажів, така лексика зазвичай виконує характерологічну функцію, тобто передає їх індивідуальні мовні особливості: *...**може**, там щось **прикольне** є **пожертти*** (І. Карпа); *– **Що, просрали** затриманого, **виродки**?!* <...> *І хто вас, **довболобів**, на службу приймав? Подумати тільки – **писа-***

ка задришпаний, а так намахав усіх!.. Професіонали задрочені! (Ю. Андрухович); Чути вигуки: “Принеси щось **пожерти!** **Закусь** давай! Неси **хавку** бігом! <...> **І водяри** захоти зо дві пляшки! <...> Нехай нормальної **жранини** принесе (Ю. Іздрик); **Невже** він її не **виграв, лопух, пацан, недоносок**, хоч би нового українця зачав (Ю. Андрухович).

Як бачимо, у постмодерністських текстах розмовно-просторічна лексика поєднується з іншими видами нелітературної лексики, зокрема соціальними діалектизмами (жаргоном, сленгом), що зумовлює характерну особливість використання цього лексичного шару в творах зазначеного напрямку. Цей факт підтверджує думку Л. Скворцова про те, що жаргонні слова й вирази не тільки переміщуються з одного жаргону в інший, але доволі часто проникають у звичайне розмовне мовлення; особливо сприятливим середовищем для такого проникнення є просторічна лексика. На думку дослідника, жаргонізована лексика і фраземіка, потрапляючи в розмовне мовлення та літературне просторіччя, “утворює так званий інтержаргон, що призводить до відомого зближення різних соціальних різновидів мовлення. Межі між ними стають менш чіткими й визначеними” [8, 29]. Ілюстрацією подібного зближення можуть послугувати наступні текстові уривки: *Коло кіоска **ошивалося** ще двійко **братанів*** (Ю. Іздрик); *На мою голову підозріло **вирячився старпер** у побитій міллю **совковій шапці-вушанці*** (С. Ушкалов); – *Хто відповідь за цей **гнилий базар**, тобі **шо, стрілу набить**, тобі, **падла**, прострелить прямо зараз коліно, **шоби** ти навчив своїх клієнтів економно **срати**?* (С. Ушкалов); *У залі хтось когось якраз **мандячить по мармизі** кулаками”;* “*Усьому доброму приходить колись **хана**”* (Ю. Андрухович).

Склад розмовно-просторічної лексики, яка функціонує в текстах української постмодерної прози, поповнюється завдяки словам, що в прямому значенні лайливими не є (напр., *корова, коза, цап* – назви тварини, *сука* – самиця свійського собаки, *падло* – трупи тварин тощо), але за певних обставин, у певній комунікативній ситуації набувають вульгаризованого забарвлення і звучать як образливі прізвиська, лайливі звертання, грубі назви осіб: *Це виявилось пасткою для дурних **корів**, які бозна-чого **приперлися** до цього **бедламу*** (Ю. Андрухович); ***Козел**, подумала я* (С. Пиркало); *Жодне **падло** не змусить мене робити щось таке, чого я не схочу* (Ю. Андрухович); *Ох ти ж **сука**, вирвалося в мене* (І. Карпа); – *Старий придурок, **цап!** – не витримала Марта* (Ю. Андрухович); *...я тут не можу з ліжка встати, а вона стрибає, **коза**. Скажете, не бісить на таке дивитися?* (С. Пиркало).

Деякі загальноповживані слова, які своїм прямим значенням пов’язані з діями тварин (напр., *заржати, дзьобнути, кувікати*), при переносному вживанні набувають додаткових експресивних відтінків і служать засобом стилістично зниженої характеристики поведінки людей. Н-д: *Ми всі троє*

заржали (С.Пиркало); – *Чарівні панянки, давайте дзьобнемо за ваші юні ночі* (Ю.Винничук); – *Що ти там кувікаєш?* (С.Жадан).

Як стилістичний засіб розмовно-просторічна лексика часто вживається в постмодерних творах на тлі лексики книжної, урочистої, що визначає ще одну специфічну особливість функціонування цієї групи лексики в творах постмодернізму. “Поєднання в складі одного структурного цілого (речення, словосполучення) різнопідсистемних (різностильових) елементів і контрастування їх створюють експресію потужної сили й виконують важливі стилістичні функції. <...> Як правило, вони використовуються для створення гумористичних, іронічних, сатиричних та інших ефектів” [10, 16]. Н-д: – *А лимон!?? – зарепетував Девід. У цьому крикові була вся скорбота всесвіту* (С.Пиркало); *Ейфоричне очікування веде до Великої Сраки; Мене забембали її творчі пориви неспокійної душі* (І.Карпа); *О, плячки – то божественне їдло...* (Ю.Андрухович); *За умов дотримання формальної політкоректності насправді можна обісрати всіх* (С.Пиркало); *...вклоняюся доземно, без дурників* (О.Забужко).

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що в багатьох випадках саме прагнення створити комічний, гумористичний або іронічний ефект спонукає письменників-постмодерністів уживати нелітературну, зокрема розмовно-просторічну лексику, яка не завжди контрастує з лексикою високого стилю. З цією метою розмовно-просторічна лексика активно використовується не лише в мовленні персонажів, але й в авторському; причому частотність описуваного типу лексики в мовленні персонажів і в мові автора приблизно однакова, що є характерною особливістю постмодерністських текстів. Н-д: – *Чоловіки – як унітази: або зайняті, або засрані* (Ю.Винничук); *І де тоді я опиняюся зі своїми почуттями? Не хочеться казати “в дупі”, бо це не романтично, але де ж тоді?* (С.Пиркало); *От мерзотник, моїми віршами дівок у кущі заманює* (О.Ірванець).

В окремих прикладах іронія межує з сарказмом або навіть гротеском, при цьому віднайти ту межу, де закінчується гумор і починається уїдливе іронічно-саркастичне висміювання тих чи тих подій або явищ, не завжди видається можливим. Н-д: *Народ хоче, щоб йому дали по писку, а його нестять, мов малюка. Народ хоче, щоб його тицьнули носом у лайно, а його тицяють у пелюстки* (Ю.Винничук); *Коли хлопець хоче дівку молоду шпокнути, він їй чого тільки не наобіцяє...* (Ю.Андрухович); *...а вона, навіть не читавши Маркузе, каже, що він гівнюк і що пише для таких самих гівнюків, як він сам, щоб ті повірили, що вони ЩОСЬ, а вони насправді – нічого. Для мене, коротше, пише* (І.Карпа).

Як відомо, однією з визначальних рис постмодерних художніх творів є інтертекстуальні зв'язки, під якими розуміють “наявність у певному тексті слідів інших текстів <...> у вигляді включеності в його тканину фрагментів або елементів інших текстів”, а в більш широкому розумінні – “діа-

логічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами” [6, 78]. Інколи вислови, цитовані, увиразнюються завдяки проникненню в їх структуру розмовно-просторічної лексики. В одних випадках розмовно-просторічні лексеми замінюють якісь компоненти відомого вислову; в інших – лише доповнюють його структуру: *Істина в лайні* (І.Карпа); – *О мово рідна, що без тебе я? – Гівно, – відповів ти йому* (Ю.Андрухович); *Я це життя любив – з усім його **паскудством**, – хоч це паскудство й мучило мене; Дух, що тіло **пре** до бою* (Ю.Андрухович); *Транквіліон Пулс набрав постави римського патриція і прорік: – Так ніхто не кохав через тисячі літ, Вже куди я не **пхав** – ти холодна, як лід. Дивні скарги свої ти мені розпростерла, Тільки вранці згадав, що ти вчора померла. – Ну, це пародія на Сосюру... – **Кий біс** на Сосюру! Та це Володька у мене й **стибрив** перші рядки...* (Ю.Винничук).

Отже, у художніх постмодерністських текстах продуктивною є розмовно-просторічна лексика (близько 32% порівняно з іншими типами нелітературної лексики – територіальними і соціальними діалектами та суржиковими елементами). У переважній більшості випадків розмовно-просторічна лексика, представлена в постмодерних творах, або перебуває на межі літературного вжитку, або взагалі виходить за цю межу через відчутну стилістичну зниженість. Вона активно функціонує як у мовленні персонажів, виконуючи передусім характерологічну функцію, так і в авторському мовленні, створюючи комічний, гумористичний або іронічний ефект. Досить часто іронія переходить у саркастичне чи гротескне висміювання певних осіб, подій або явищ, вагома роль при цьому відводиться лексичним одиницям розмовно-просторічного характеру. Склад розмовно-просторічної лексики, що побутує в художніх постмодерністських текстах, поповнюється за рахунок стилістично нейтральних слів, які в певних комунікативних ситуаціях набувають зниженого експресивного забарвлення й стають стилістично маркованими завдяки переносному значенню.

Характерною особливістю стилістичного використання розмовно-просторічної лексики в постмодерністських текстах є те, що вона поєднується, з одного боку, з іншими видами нелітературного мовлення (зокрема, соціальними діалектами – сленгом та жаргоном), з іншого – з урочистою лексикою високого стилю. Поєднання розмовно-просторічної лексики з соціальними діалектами свідчить про зближення різних соціальних різновидів мовлення; наявність же в одному текстовому уривку різнопідсистемних (різностильових) мовних елементів та їх контрастування виступає засобом потужної експресії.

В окремих випадках за допомогою розмовно-просторічної лексики актуалізуються інтертекстуальні зв'язки постмодерних текстів із текстами інших культурних епох. Замінюючи якісь компоненти або доповнюючи його структуру відомого вислову або й таким чином увиразнюючи його,

розмовно-просторічні лексеми сприяють виявленню алюзій на певні літературні факти та інтерпретації відомих цитат.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Рекреації : романи. – К. : Вид-во “Час”, 1997. – 287 с.
2. Бриних М. Електронний пластилін : повість. – К. : Факт, 2007. – 244 с.
3. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах. – Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 288 с.
4. Винничук Ю. Мальва Ланда. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2003. – 540 с.
5. Жадан С. Капітал. – Харків : Фоліо, 2006. – 797 с.
6. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : роман. – [9-е вид.]. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
7. Іздрик Ю. Подвійний Леон. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
8. Ірванець О. Рівне / Ровно: Нібито роман. – Львів : Кальварія, 2002. – 189с.
9. Карпа І. 50 хвилин трави : новели. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
10. Пиркало С. Зелена Маргарита : повість, оповідання. – К. : Факт, 2007. –184 с.
11. Пиркало С. Не думай про червоне: Роман не для молодшого шкільного віку. – [2-е вид.]. – К.: Факт, 2006. – 360 с.
12. Ушкалов С. БЖД: Crazynovel. – [2-е вид.]. – К. : Факт, 2008. – 240 с.

Література

1. Бурячок А. А. Функціонально-стилістична оцінка слів у Словнику української мови / А. А. Бурячок // Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1969. – Вип. III. – С. 87–95.
2. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 255 с.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – [3-е вид.]. – К. : Вища школа, 1987. – 352 с.
4. Левченко С. П. Ще раз про ремарку “просторічне” / С. П. Левченко// Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 159–164.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Скворцов Л. И. Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии / Л. И. Скворцов // Литературная норма и просторечие. – М. : Наука, 1977. – 253 с.
8. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – [2-е вид.]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
10. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови: [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
11. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.